

66412

GLASNIK MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO
XIII, 1932

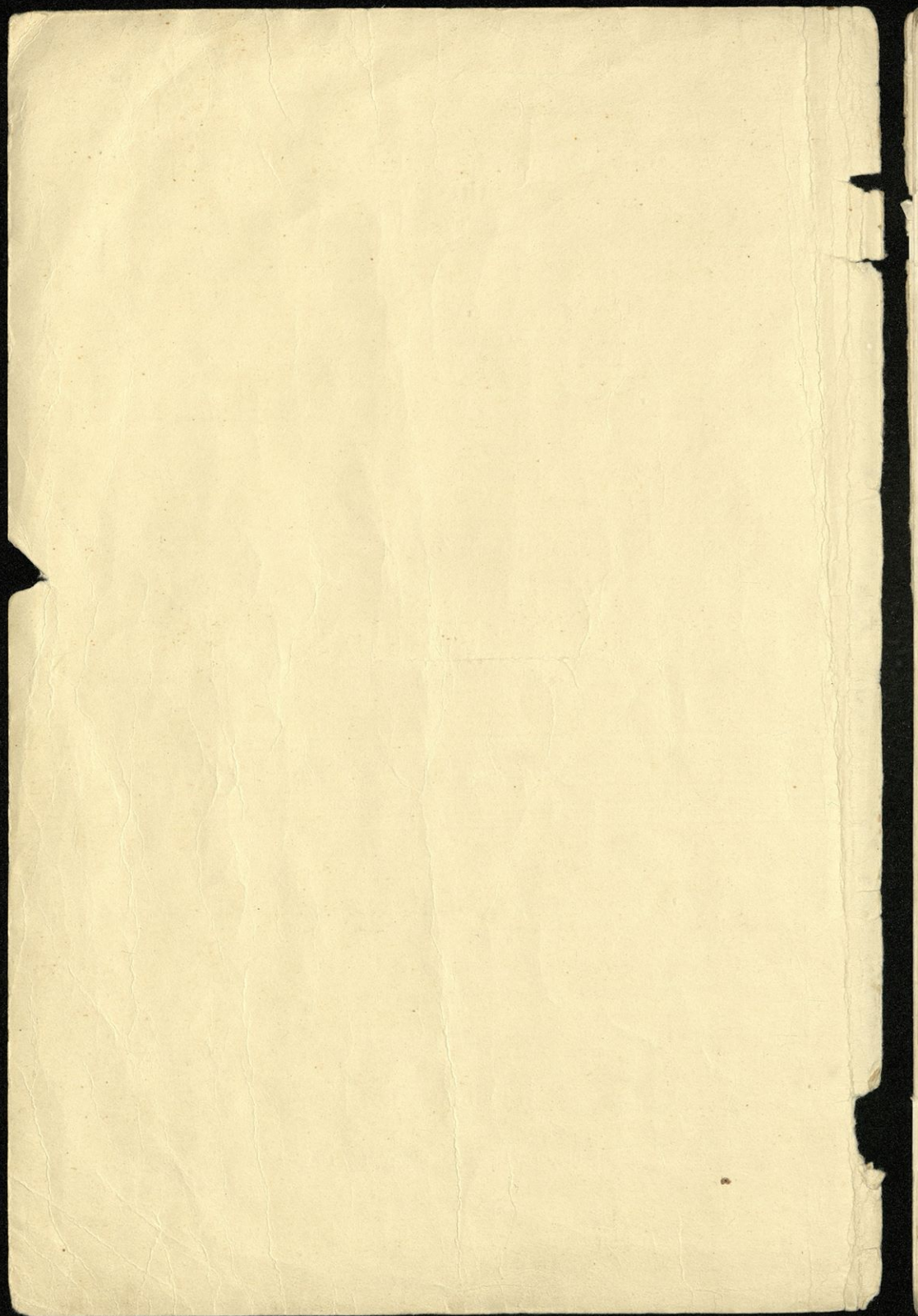
POSEBNI ODTIS

DR. FR. ZWITTER

SOCIALNI IN GOSPODARSKI
PROBLEMI ILIRSKIH PROVINC

LJUBLJANA 1933

JUGOSLOVANSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1
66412

030051975

Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc.

Dr. Fr. Zwitter.

Razmerju Napoleonove Ilirije do razvoja moderne države, socialnega in gospodarskega življenja je bilo doslej posvečenih dvoje večjih monografij: »Ustava in uprava Ilirskih dežel« dr. B. Vošnjaka in »La vie économique des Provinces Illyriennes« dr. M. Pivec-Steletove.¹ Prva knjiga proučuje vprašanja njene ustave in uprave, druga se pa ukvarja z gospodarskim življenjem novega državnega organizma, ki so mu bila usojena le štiri leta življenja. Še mnogo bolj kakor po snovi se pa razlikujeta obe knjigi po metodi raziskovanja in grupacije rezultatov v celoto.

V Vošnjakov i knjigi pride za nas v poštev v glavnem le drugi del: »Ustava in uprava Ilirije«. Prvi del, »Zgodovinski, filozofski in državnopravni temelji Napoleonovega ustavnega in upravnega sistema«, razpravlja na 103 straneh o postanku novega sistema v Franciji in o njegovi recepciji po drugih evropskih državah; »Zaključek« pa poda znova analizo in kritiko Napoleonovega racionalistično-centralističnega sistema. Oba dela sta zelo zanimiva in aktualna, posebno še, ker se je pri nas o vseh teh vprašanjih le malo pisalo; toda z ozirom na naslov knjige in na razmerje k glavnemu delu jima je avtor odmeril brez dvoma preveč prostora. — Tudi tam, kjer govori avtor o Iliriji, prevladuje vidik jurista-sistematika. Le na nekaj mestih se dotakne vprašanj diplomatske in politične zgodovine; pri tem je oris mirovnih pogajanj l. 1809 precej nejasen in trditev, da ni prišlo do ratifikacije mirovne pogodbe, netočna.² Zato pa se odlikujejo ta poglavja po sistematični in jasni razporeditvi snovi, formuliranju vprašanj in po vestni interpretaciji virov za zgodovino ustave in uprave. Pa tudi tu se zdi, da bodo mogli bodoči raziskovalci navajati proti avtorju vedno znova dvoje ugovorov. Na eni strani ni niti približno izčrpal vseh virov za vprašanja, o katerih razpravlja. Naslanja se v glavnem le na tiskane vire, na nekaj kartonov iz Archives Nationales in na nekaj podatkov iz raznih drugih arhivov. Res je sicer, da se je glavni del arhiva ilirske vlade v Ljubljani izgubil in da so vsi ostali arhivi zelo razkropljeni. Vendar pa dokazuje seznam virov v knjigi dr. M. Pivec-Steletove, dasi niti ne obsega materiala za vsa vprašanja, ki so zanimala dr. Vošnjaka, da je v resnici ohranjenih mnogo več dokumentov.³ Na njihovi podlagi bo mogoče priti še do mnogih novih rezultatov. Razen tega se vsiljuje pa še drug po-

¹ Dr. B. Vošnjak, Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809—13). Prispevki k nauku o recepciji javnega prava prvega francoskega cesarstva. Ljubljana, 1910. — M. Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813) suivie d'une bibliographie critique. Paris, 1930.

² B. Vošnjak, o. c. str. 109. Izmenjava ratifikacij se je izvršila 20. oktobra 1809 (De Clercq, Recueil des traités de la France II, str. 293).

³ M. Pivec-Stelè, o. c. str. XLII in sl.

mislek: medtem ko razpravlja avtor v vsem prvem delu knjige o tem, kako je nastal v Franciji oni sistem, ki ga je imela prevzeti Ilirija, mu pa zadostujejo tri strani, da omeni vse sisteme, ki so jih Francozi v Iliriji našli, in nekaj stavkov kot odgovor na vprašanje, kaj je po njih ostalo.⁴ To pomanjkanje smisla za ocenjevanje francoske dobe v historični kontinuiteti razvoja naših dežel preseneča še prav posebno pri avtorju, ki noče biti samo jurist-dogmatik, ampak tudi sociolog. Centralna teza vse knjige je, da se je francoski sistem moral izjaloviti, ker pomeni čisto racionalistično, ahistorično uvajanje francoskih institucij v pokrajine s popolnoma drugačno strukturo. To Vošnjakovo mnenje sloni brez dvoma na Taineovem delu o postanku moderne Francije, tem verdiktu pozitivista 19. stoletja nad racionalizmom 18. veka. Naj bo naše mnenje o Taineovem pozitivizmu kakršnokoli, eno je gotovo: Taine je bil konsekventen v svojem nazoru in ga je skušal utemeljiti historično, z dokumenti in dejstvi. Vošnjak pa nikjer ne pokaže, kakšna je bila tista drugačna struktura naših dežel, ki ni prenesla francoskih institucij, in zato izzveni njegova sodba, ki je na sebi morda pravilna, preveč aprioristično.

Popolnoma drugačna je zasnova knjige dr. M. Pivéc-Stéletove, o kateri je bilo napisanih že mnogo tu- in inozemskih ocen.⁵ V tej knjigi je predvsem zelo lepo rešen problem virov in literature. Za Ilirske province pride v poštev toliko in tako različnih arhivov, literatura o njih je nastajala iz tako različnih vidikov in interesov, da zadene historik, ki hoče studirati Napoleonovo Ilirijo kot celoto, na skoraj nepremostljive ovire. Zato moramo biti tem bolj hvaležni avtorici, ki je storila vse, kar je mogla, da zbere za svoje delo kar največ podatkov iz virov; v tem oziru je ne dosega nobeno drugo delo o Iliriji. Posebne važnosti pa je kritična bibliografija gospodarske zgodovine Ilirskih provinc, ki jo dodaja v prilogi (67 strani). Vsaka taka bibliografija je sicer nujno le izbor in zato je iz raznih vidikov vedno mogoče ugovarjati, da bi bilo treba omeniti še kako delo in zato izpustiti kako drugo, ki je manj važno; posebno pogrešamo Tarléjeve knjige »Le blocus continental et le royaume d'Italie« (Pariz, 1928), ki rešuje isti problem za Italijo; toda kljub temu je ta bibliografija neobhodno potrebna za vse one, ki bodo raziskovali zgodovino Ilirskih dežel. — Na žalost je ohranjen le še majhen del ilirskih arhivalij. Uničevane niso bile le v tedanji dobi, ampak po raznih uradih še v najnovejšem času — problem, ki bi ga bilo treba končno že enkrat rešiti. Važnost knjige še povečujejo priloge, registri in karte.

Najvažnejši rezultat knjige je ugotovitev dvojne gospodarske funkcije ustanovitve in organizacije Ilirije: na eni strani je bilo treba izvesti konsekventno kontinentalno blokado tudi na doslej avstrijski obali in onemogočiti vsak direkten stik Avstrije z Anglijo, razen tega pa je bilo treba odpreti francoski levantinski trgovini, predvsem uvozu bombaža, ново kontinentalno pot ter jo osvoboditi vseh ovir od strani Anglije in drugih tujih držav. Izvedba teh načrtov je imela za posledico blokado ilirske obale po Angležih in skoro popoln zastoj vsega prometa po morju;

⁴ B. Vošnjak, o. c. str. 123—26, 270—21.

⁵ Annales historiques de la Révolution française, VIII (1931), str. 267—69 (A. Mathiez); Čas, XXVI (1931/32), str. 72—73 (Ch. Schmidt); Časopis za zgodovino in narodopisje, XXVI (1931), str. 261—69 (A. Veble); Centralna Evropa, V (1932), str. 114—15 (F. L.); Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu, V (1932), str. 121—24 (N. Radojčić); Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XII (1931), str. 58—59 (J. Polec); Le Monde Slave, N. S. XIII (1931), tome IV, str. 120—23; 306—13 (R. Warnier; B. Svetelj); Prager Presse, 6. dec. 1931, št. 330 (H. Wendel); Revue critique d'histoire et de littérature, LXV (1931), str. 140—41 (E. Hauman); Revue des études slaves, X (1930), str. 314—15 (L. Tesnière); Revue historique, LVI (1931), tome 167, str. 386—88 (H. Hauser) in LVII (1932), tome 169, str. 155—56 (G. Lefebvre); Slavische Rundschau, III (1931), str. 695—96 (H. Wendel).

gospodarsko življenje novih provinc je zato preživelo spremembe, ki so celo bolj važne kakor pa posledice prekinjenja stoletnih vezi z ostalimi habsburškimi pokrajinami. Treba je bilo ustvariti nov sistem mitnic, graditi nove ceste, organizirati pošto, najti novo pot za bombažno trgovino in sploh urediti nanovo trgovske odnošaje s sosedi; na drugi strani so pa zašli v težko krizo rudniki, industrija in predvsem plovba na morju, tihotapstvo je cvetelo in celo vprašanje preskrbe s soljo in tobakom je prizadejalo Francozom mnogo skrbi.

Napoleonovi trgovski načrti v Orientu postanejo posebno zanimivi, če upoštevamo historični razvoj francoske levantinske trgovine. Kadar govorimo o zgodovini evropske levantinske trgovine, mislimo navadno na srednji vek, ko je bila predvsem v rokah italijanskih mestnih republik; mnogo manj pa je znano dejstvo, da igra levantinska trgovina zelo važno vlogo tudi po odkritju Amerike in da prevzame vodilno vlogo vedno bolj Francija, tako da je v 18. stoletju njen delež večji kakor vseh ostalih evropskih držav skupaj. Z revolucijo pa je Francija izgubila kar čez noč svoj dominantni položaj in od tedaj dalje se vrši evropska levantinska trgovina v znamenju ostre konkurence med posameznimi državami, od katerih si nobena ne more priporiti položaja nekdanje Francije. Jasno pa je, da Francozi dolgo niso mogli pozabiti tega udarca in ko zahtevajo pri mirovnih pogajanjih 1809 kesnejšo Ilirijo, izjavljajo odkrito, da rabijo kontinentalno pot za svojo levantinsko trgovino, ki se tekom zadnjih vojn ne more več posluževati morske poti.⁶ Ta konstelacija nam lepo razjasnjuje vnemo, s katero so se Francozi tekom ilirske dobe lotili poživljenja svoje levantinske trgovine in ki jo tako izčrpno popisuje knjiga dr. M. Pivec-Steletove.

Dočim priznavajo kritike knjigi obširno uporabo virov in važne rezultate za vprašanje kontinentalne blokade, ji pa očitajo po pravici, da v razvrstitvi in obdelavi snovi ni pravega sistema in da se avtorica preveč omejuje na navajanje poročil virov, namesto da bi jih sistematično urejala in kritizirala. Tako bi bilo treba priključiti prvemu delu knjige, ki govori o ustanovitvi in organizaciji Ilirskih provinc, tudi odstavek o Vojni krajini (str. 264—73), ki je čisto administrativnega značaja; nasprotno pa bi bilo treba izločiti iz njega odstavek o rešitvi denarne krize (str. 19—25), ki spada na vsak način v gospodarsko zgodovino. Glavna dva dela knjige nosita naslova »L'exécution du blocus continental en Illyrie« in »La situation économique du pays«. Tu bi bilo mogoče ugovarjati, da v prvem delu odstavek o poljedelstvu, živinoreji in gozdarstvu ter večji del odstavka o financah ne spadata pod poglavje o kontinentalni blokadi; v drugem delu so pa združena v celoto razmeroma heterogena poglavja: o Vojni krajini, nato nov prikaz gospodarskega stanja ter končno odstavek o javnem mnenju in komparativna studija o francoski Iliriji, avstrijski Iliriji in Jugoslaviji. Prikaz gospodarskega stanja je podan po posameznih poročilih in ne po problemih; mnoge važne podatke iz tega odstavka bi bilo treba omeniti že pri raznih poglavjih prejšnjega dela.

Od vseh gospodarskih in socialnih problemov Ilirije so brez dvoma najboljše rešeni oni, ki se tičejo kontinentalne blokade, levantinske trgovine in posledic odcepitve Ilirije od politične in gospodarske enote habsburške monarhije. Mnogo manj je obdelano vprašanje denarnega sistema in gibanja cen. Kolikor je mogoče videti iz fragmentarnih podatkov, raztresenih po knjigi, vprašanje denarnega sistema tudi še po odpravi avstrijskih bankovcev, ki jo Mainati po krivem zameri Francozom, ni bilo rešeno; ljudstvo ne mara sprejemati bakrenega drobiža in ko zapuste Fran-

⁶ P. Masson, Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle, Pariz, 1911, str. 656; Napoleonovo pismo Champagnyju od 13. sept. 1809 v Correspondance Napoléonienne, XIX, str. 509, št. 15.800.

cozi Ilirijo, predvidevajo za primer povratka nujnost spremembe denarnega sistema. Tudi izvoz denarja iz Ilirije je bil dovoljen le pod različnimi pogoji. Še bolj fragmentarni so podatki za gibanje cen; na eni strani čitamo o njihovem naraščanju, poleg tega pa vendar tudi o pomanjkanju gotovine in o brezposelnosti. Vem, da so podatki za ta vprašanja fragmentarni, vendar pa bi bilo zelo želeli, da bi jih bilo mogoče zbrati kar največ, ugotoviti tendenco gibanja cen in s tem morda najbolj objektivni kriterij za presojanje gospodarskega položaja.⁷

Ostane pa še drug važen ugovor. Francoska aneksija postavi na dnevni red vprašanje odprave starega reda in uvedbe modernega državnega in socialnega ustroja, ki ga zastopajo Francozi kot dediči revolucije. Sem ne spada samo uvedba moderne državne uprave, ampak tudi cela vrsta reform, ki se tičejo socialnega in gospodarskega življenja: sprememba davčnega in konskripcijskega sistema, vprašanje zemljiškega gospodstva, obrtne in trgovske svobode, židovsko vprašanje itd. Vsa ta vprašanja so seveda omenjena in v knjigi je mnogo dragocenega materiala za njihovo rešitev; niso pa osvetljena s stališča konflikta med starim in novim redom in tako postavljena v pravo historično perspektivo. — Kontinentalna blokada in avstrijska denarna kriza sta nekaj individualnega, enkratnega, kar je mogoče razumeti tudi brez obširnega primerjanja s prejšnjim in kasnejšim stanjem; vprašanje upravičenosti in neupravičenosti starega reda je pa zanimalo vso tedanjo dobo in zato je nemogoče pravilno oceniti francoske reforme, če jih ne primerjamo z avstrijskimi reformami in sploh s stanjem pod Avstrijo. Kakor Vošnjakovemu delu, je mogoče očitati tudi tej knjigi, da ne studira francoske dobe v njeni historični kontinuiteti.

Kot celota je Napoleonova Ilirija brez dvoma nekaj novega v zgodovini. Zato je bilo treba tej novi tvorbi določiti njeno razmejitev proti Avstriji, Italiji in Bavarski, fiksirati državno-pravno razmerje Ilirije in Ilircev do Francije, organizirati centralno vladno v Ljubljani, ki naj stopi na čelo nove državne tvorbe. Tem vprašanjem je posvečen obsežen in morda najboljši del Vošnjakove knjige. Posebno zanimiva je ugotovitev razmerja Ilirije do Francije ter napol vojaškega značaja njene uprave: poleg generalnega intendanta stoji generalni guverner, poleg civilnih sodišč vojaška, Ilirija ne pozna francoskih volilnih zborov.⁸

K podatkom, ki se navajajo za statistiko prebivalstva Ilirije, je treba dodati nekaj kritičnih pripomb. Kolikor je mogoče dognati, so izvršili Francozi eno samo uradno štetje prebivalstva, in sicer l. 1811. v času nove upravne razdelitve.⁹ Vse druge številke, ki se navajajo za prebivalstvo Ilirije, slone na rezultatih cerkvenih ali pa avstrijskih štetij. Kdor pa hoče primerjati avstrijske podatke s francoskimi, mora upoštevati ne samo teritorialne razlike med avstrijskimi in francoskimi upravnimi enotami, marveč tudi razliko v principih, po katerih se je štelo. Dočim uporabljajo Francozi moderna načela, štejejo Avstrijci v dotični kraj pristojno prebivalstvo, in sicer predvsem s stališča vojaške konskripcije. Zato je treba odkloniti metodo dr. J. Rusa, ki določi najprej teritorialno

⁷ M. Pivec-Stelè, o. c. str. 18—25, 129, 165, 166, 221—22, 300—301, 305, 313, 335.

⁸ B. Vošnjak, o. c. str. 110 in passim. — Med vprašanja regulacije mej Ilirije spada tudi dodelitev Lienza na Tirolskem, ki jo historiki Ilirije pripisujejo pomotoma že Napoleonovemu dekretu od 14. oktobra 1809; to vprašanje je bilo rešeno s pogodbo od 28. februarja 1810 in protokoloma od 9. jun. in 16. avg. 1810 (H. v. Voltelini, *Forschungen und Beiträge zur Geschichte des Tiroler Aufstandes im Jahre 1809*, Gotha, 1909, str. 305—306, 400—428).

⁹ A. N., FIE 61, d. 5.

razliko med avstrijsko in francosko Ljubljano in sklepa nato iz difference ca. 2000 duš na istem teritoriju, za koliko je narastla Ljubljana v francoski dobi. V resnici pa je glavni vzrok difference pač različna metoda štetja.¹⁰

Ko pa preidemo od centralne uprave Ilirije na upravo posameznih pokrajin, nam stopi takoj pred oči vprašanje heterogenosti province in razmerja do prejšnje uprave. To se pokaže že v teritorialni razdelitvi. Napoleonova Ilirija je razdeljena v province in distrikte. Že Pisani in Vošnjak sta opozorila na Garagninov načrt od l. 1809, ki hoče razdeliti Ilirijo po čisto geografskih vidikih brez ozira na zgodovino, prav po vzorcu Francije.¹¹ Ta načrt ni bil izveden niti pri prvotni razdelitvi na deset intendanc, niti pri kasnejši na šest civilnih in eno vojaško provinco. Prevladala je druga tendenca, ki jo historiki Ilirije premalo poudarjajo: nasloniti se v bivših avstrijskih in beneških delih na avstrijsko razdelitev v gubernije in okrožja ter ohraniti teritorialno enoto civilne Hrvatske in Vojne Krajine.¹² Kljub temu pa je mogoče ugotoviti dve dejstvi. Pri vsem upoštevanju historične razdelitve je obstajala pri Francozih vendar težnja za odpravo enklav in sploh za geografskim zaokroženjem administrativnih enot; pri tem so včasih realizirali tendence, ki so ostale pri Avstrijcih samo v načrtu.¹³ Obenem pa so dobile nove administrativne enote drugačnega značaja: vsa oblast je le še v rokah državne birokracije, medtem ko so obstojali prej v nekdanjih avstrijskih delih še vedno poleg nje tudi deželni stanovi, v civilni Hrvatski je imela pa sploh vsa javna oblast še fevdalni značaj. Teritorialne reforme in popolna zmaga državne birokracije v vsej višji upravi značita važen korak na poti k zmagi moderne države nad starim redom.

Dočim je za višjo državno upravo mogoče trditi, da so Francozi le konsekvентno izvedli sistem, ki mu je postavila osnovo že terezijansko-jožefinska doba od l. 1747 dalje z guberniji in okrožnimi uradi, je pa zelo težko primerjati oba sistema v vprašanih nižje uprave. V bivših hrvatskih in beneških delih Ilirije je ostal seveda stari red do prihoda Francozov skoraj nedotaknjen. O začetkih moderne državne uprave je mogoče govoriti le za nekdanje avstrijske dedne dežele, kjer je to vprašanje raziskano za dobo po l. 1813 in deloma tudi za terezijansko-jožefinsko dobo v *Kraljestvu Iliriji* dr. J. Polca.¹⁴ Iz tega dela je razvidno, da se v stoletju med Marijo Terezijo in l. 1848 Avstrija sicer oddaljuje od starega reda, kjer je bila vsa nižja uprava prepuščena zemljiškim gospodom in avtonomnim mestom, vendar pa tudi noče postaviti uprave na povsem moderno podlago. Poišče si kompromisno rešitev, da formira nove, geografsko zaokrožene enote in jih poveri nekaterim zemljiškim gospodom kot delegiranim gospodstvom, ki so navezana na državna navodila, vendar pa države nič ne stanejo. Ta princip je izveden že od terezijanske dobe dalje za vojaške zadeve, kjer obstajajo naborni okraji v rokah posameznih delegiranih gospodstev in pod njimi števnii oddelki. Kar se tiče organizacije sodstva, ima doba Jožefa II. pred očmi isti cilj; vendar pa preide in ostane sodstvo

¹⁰ J. Rus, Prebivalstvo in obseg francoske Ljubljane, *Geografski vestnik*, III (1927), str. 104—109; prim. A. Gürtler, *Die Volkszählungen Maria Theresias u. Joseph II. 1753—1790*, Innsbruck, 1909, str. 64 in sl.; F. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, *Geogr. vestnik*, V/VI (1930), str. 153, prip. 88.

¹¹ P. Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Pariz, 1893, str. 334; B. Vošnjak, o. c. str. 133. Garagninov projekt se nahaja v privatnem arhivu rodbine Fanfogna-Garagnin v Trogiru, kjer ga je našel Pisani, in pa v Marmontovem arhivu v Châtillon-sur-Seine, Illyrie 2.

¹² Pregled francoske teritorialne organizacije J. Polec, *Kraljestvo Ilirija*, Ljubljana, 1925, str. 37—39; M. Pivec-Stelè, o. c., str. 14—16.

¹³ J. Polec, o. c., str. 39—46.

¹⁴ O. c., str. 127—256.

v rokah delegiranih gospodstev le na Goriškem, medtem ko ostane drugod vse pri starem. Tudi v davčnem oziru je zasnovana vsa reforma Jožefa II. na ideji davčnih okrajev v rokah posameznih delegiranih gospodstev, od katerih združuje vsako večje število davčnih občin, ki imajo tudi neke lastne organe; kakor pa je znano, je bila vsa ta reforma kratkotrajna in že l. 1790 se povrne stari sistem.

Trajni pomen francoske dobe je v tem, da preide po 1813 sodstvo, politična in davčna uprava v bivši Iliriji definitivno od zemljiških gospodov na delegirana gospodstva. Značilno je, da se je izvedla n. pr. na Štajerskem in v celovškem okrožju v davčnem sistemu ista reforma šele nekaj let pozneje, v sodstvu pa je ostal stari sistem do 1848. — Delegirana gospodstva so velikega pomena za postanek modernih upravnih enot. Proti 1848 so vedno bolj pogosti primeri, da v kakem okraju ni mogoče dobiti nobenega gospodstva, ki bi hotelo prevzeti njegovo upravo v svoje roke, in država je prisiljena, da ga upravlja sama. Pa tudi brez ozira na to dejstvo tvorijo delegirana gospodstva začetek moderne uprave.

Če primerjamo vse te reforme s francoskimi, nam postane razlika takoj evidentna: Avstrija sklepa kompromise, omahuje, reformira polagoma; Francozi pa podržavijo radikalno takoj vso upravo in sodstvo, odpravijo vsak delež gospodstev na njih ter organizirajo na čisto moderni podlagi svoje kantone in občine (*arrondissements communaux*).

Ali se opira ta francoska organizacija na prejšnje avstrijske reforme? Direktne odgovora na to vprašanje ni mogoče dati, ker nam viri za postanek kantonov in občin niso ohranjeni; indirekten odgovor pa bi bilo mogoče dati šele, če bi natančno poznali predfrancosko organizacijo. Nekaj dejstev pa je vendar mogoče ugotoviti.

Jožefinsko davčno regulacijo z njenimi davčnimi občinami, ki ni bila več v veljavi od 1790, so Francozi uvedli na novo in sicer, kolikor je mogoče videti iz aktov, v nespremenjeni obliki. Dr. S. Puchleitnerjeva misli sicer, da so na Kranjskem Francozi vzeli jožefinske davčne občine za osnovo le v novomeškem okrožju, medtem ko se ujemajo v ljubljanskem in postonjskem okrožju njihove katastralne občine s terezijanskimi števničnimi oddelki.¹⁵ Ker bi pa morali v tem primeru Francozi izvesti obsežno reformo in se njihova organizacija v onih dveh okrožjih ne bi ujemala niti z jožefinsko niti s kasnejšo organizacijo katastra, nastane vprašanje, če ni v tem sklepanju napake. Dr. S. Puchleitnerjeva vidi seznam francoskih katastralnih občin v imenih, ki jih navaja pregled teritorialne razdelitve Ilirije pri vsaki občini. V resnici se pa nikjer ne trdi, da bi bile to katastralne občine; taka imena se navajajo pri vsakem *arrondissement communal* tudi v pokrajinah, ki sploh še niso imele katastra.¹⁶ Zato si moremo razlagati to razliko bolj enostavno s tem, da navaja seznam pri novomeškem okrožju pri vsaki občini slučajno katastralne občine, iz katerih obstoja, medtem ko našteva pri ostalih dveh okrožjih enostavno pomembnejše kraje v vsaki občini. Po tej razlagi odpade hipoteza o reformi jožefinskega davčnega sistema, o kateri iz aktov ne vemo ničesar. Francozi so enostavno prevzeli jožefinske davčne občine; združili so pa po več celih davčnih občin v en *arrondissement communal* in te zopet v kantone.

Avstriji so ob svojem povratku sicer odpravili kantone, ohranili so pa občine (*arrondissements communaux*) z jožefinskim davčnim sistemom vred. V zvezi s tem je zanimivo še eno vprašanje. Znano je, da so ostali

¹⁵ S. Puchleitner, Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französischer Verwaltung (1809—14) v Mitt. d. Mus. Ver. f. Krain, XV (1902), str. 129 do 144.

¹⁶ *Télégraphe Officiel*, 1811, 11.—25. dec., št. 99—103; 1812, 11. jan. — 1. febr., 8.—19. febr., 29. febr., 7. marca, št. 4—10, 12—15, 18. 20.

po Francozih izrazi »fronki« in »fronkarija«; ni pa bilo še niti stavljeno vprašanje, zakaj so ostali po Francozih baš ti izrazi. Po mojem mnenju je to v zvezi z davčno organizacijo. Naši kmetje so seveda plačevali državi davke že tudi pred francosko dobo; toda odrajtovati so jih morali svojemu zemljiškemu gospodu, ki je pobiral od njih tako svoje kakor tudi cesarjeve terjatve. Le tekom kratke dobe po uvedbi jožefinskega katastra je bilo pobiranje davkov odvzeto zemljiškim gospodom in poverjeno delegiranim gospodstvom; toda ta epizoda je trajala le od 1. novembra 1789 do 1. maja 1790 — če je bil ves sistem pri nas sploh izveden — in je bila kmalu pozabljena. Francozi so pa pobiranje davkov popolnoma ločili od zemljiškega gospodstva in to je ostalo v veljavi tudi v kesnejši dobi, ko pobirajo davke deloma delegirana gospodstva, deloma pa direktno državni uradi. Razlika med obema vrstama obveznosti in pa med uradi, ki jih pobirajo, je stopila našemu kmetu živo pred oči in zato je razumljivo, da je dal davkom in davčnim uradom imena iz dobe Napoleonove Ilirije, ko se je to strogo razlikovanje pričelo. Nova reforma v duhu moderne državne uprave je zapustila v našem jeziku svojo sled v »fronkih«.

K pojmu moderne države pa ne spada samo moderna uprava, ampak tudi princip enakosti državljanov pred zakonom. Tudi v tem oziru so izvedli Francozi važne reforme.

V sodstvu je izvedla že avstrijska doba mnogo važnih reform s svojimi kodifikacijami in z reorganizacijo sodišč. Francozom pa je bilo pridržanih, kolikor je mogoče videti, dvoje važnih sprememb. Na eni strani je bilo sodstvo popolnoma podržavljeno; v tem oziru se loči francoska doba tako od prejšnjega avstrijskega sistema patrimonialnih kakor tudi od kesnejšega sistema delegiranih sodišč. Na drugi strani pa je bil v francoski dobi odpravljen princip privilegirane podsodnosti plemstva in duhovščine, ki ga upošteva Avstrija vse do l. 1848; po avstrijskih principih je kompetentno za plemstvo in duhovščino vse dežele deželno ali pa združeno deželno in mestno sodišče v glavnem mestu.¹⁷ Francozi pa v tem oziru ne priznajo nobene razlike med plemstvom, duhovščino in drugimi stanovi.

Predfrancoski davčni sistem ni raziskan. Vendar pa je mogoče trditi, da so obstojale velike neenakosti v razdelitvi davkov. Dominikalna in rustikalna zemljišča niso bila enakomerno obdavčena (na Kranjskem so plačevala prva 20% in druga 25% od svojih dohodkov); mesto Trst ni plačevalo skoraj prav nič davka; rudniki so bili pravtako oproščeni od plačevanja kontribucije.¹⁸ Tudi na tem področju odpravijo Francozi privilegije in uvedejo svoj uniformni davčni sistem.

Še bolj radikalna je reforma konskripcije. Glede te je veljal pod Avstrijo princip, da so od nje izvzeti plemiči, duhovniki, uradniki in honoracijari z rodbinami, meščani in kmetski posestniki ter njihovi nasledniki kakor tudi nekateri drugi stanovi (rudarji itd.). Vsi ostali, v kolikor so v odgovarjajoči starosti, niso poročeni in nimajo kakih očitnih fizičnih napak, so pa določeni za konskripcijo; način določanja in rekrutiranja je tak, da igra samovolja zelo veliko vlogo. Če primerjamo s tem francoski sistem, vidimo, da so oprostivke le prav maloštevilne in skoraj ne pridejo v poštev. Ker bi bilo pa po tem sistemu konskribirancev preveč, so določili izmed njih vedno le neko število po žrebu; tudi nadomestovanje

¹⁷ J. Polec, o. c., str. 127—28, 147, 167—68; S. Adler, Das adelige Landrecht in Nieder- u. Oberösterreich und die Gerichtsreformen des 18. Jahrhunderts; H. Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärntens, III, 1, str. 160; I. Löwenthal, Geschichte der Stadt Triest, II, str. 6, 17—18, 143.

¹⁸ J. Linden, Die Grundsteuerverfassung in den deutschen und italienischen Provinzen der österreichischen Monarchie, Dunaj, 1840, I, str. 168. B. Vošnjak, o. c., str. 198. M. Pivec-Stelè, o. c., str. 48, 51, 52, 64.

je bilo dovoljeno.¹⁹ Jasno je, da je ta reforma vzbudila veliko nezadovoljstvo med vsemi stanovi, ki so bili dotlej oproščeni, in da je ostala francoska konskripcija zato pri nas v slabem spominu; vendar pa moramo priznati, da je bil francoski sistem mnogo bolj modern in, iz našega stališča gledano, mnogo bolj pravičen kakor pa avstrijski.

Med najbolj zanimiva poglavja iz zgodovine Ilirije spada vprašanje zemljiškega gospodstva. Agrarni sistemi, ki so jih Francozi našli, so zelo različni. V večini nekdanjih avstrijskih dednih dežel je vladal oni tip zemljiškega gospodstva, ki je nastal po reformah Marije Terezije in Jožefa II. V civilni Hrvatski velik del teh reform ni bil uveden in položaj podložnikov je zato mnogo slabši. Vojna Krajina ima zopet drugo ureditev. V Dalmaciji in v večjem delu Primorskega vlada kolonat. Od tega sistema, kjer je razmerje med lastnikom in kolonom privatnopravno, je pa treba po Ivšiću razlikovati dubrovniški agrarni sistem, ki ima značaj pravega podložništva.²⁰ Po Pisaniju je treba razlikovati še agrarni sistem, ki je vladal v dalmatinskem *nuovo* ter *nuovissimo acquisto*, kjer so izvedli Francozi že l. 1806 važno reformo s tem, da so odpravili l. 1756 uvedeno *lex Grimani*.²¹ Iz vsega tega je jasno, da igra vprašanje historične kontinuitete tu še večjo vlogo kakor pri doslej omejenih vprašanjih; zato se mi zdi pogrešno, da sta skušala dr. B. Vošnjak in dr. M. Pivec-Stelè rešiti to vprašanje, ne da bi analizirala položaja, ki so ga Francozi našli, in omenila reforme, ki so bile izvedene pred l. 1809.

Francozi so izvedli — če ne upoštevamo odprave sodnih in vseh drugih javnopravnih funkcij gospodstev — v glavnem tri reforme. Dne 15. novembra l. 1810 so odpravili desetine kapitljem in kapelam v Istri. Člen 252. organizacijskega dekreta od 15. aprila 1811 določi, da so odpravljene brez odškodnine samo čisto osebne obveznosti (*les servitudes purement personnelles*). Vsa prava, četudi fevdalna, ki izvirajo iz nekdanje podelitve zemlje, so pa proglašena le za odkupljiva. Končno določa naredba od 4. junija 1812, da so vse dajatve in natura in v denarju zmanjšane za eno petino; razen tega je odpravljena tlaka dvanajst dni letno, ki jo je moral opravljati vsak najemnik svojemu gospodu; vse druge dajatve in vsa ostala tlaka so pa obvezne kakor doslej, dokler cesarski dekret ne bo definitivno uredil tega vprašanja.²² — Odprava desetine v Istri ima bolj lokalni pomen; važna so pa vprašanja, kaj so »osebne obveznosti« organizacijskega dekreta, kakšen je smisel proglasitve fevdalnih pravic za odkupljive ter zakaj je bila odpravljena ena petina dajatev in pa tlaka najemnikov.

V naših krajih je vladal do francoske dobe davčni sistem terezijanske davčne rektifikacije, ki določa za dominikalna zemljišča drugačno mero obdavčenja kakor za rustikalna. Princip, po katerem se je vršilo obdavčevanje, je bil po raznih deželah različen; na Kranjskem je znašal dominikalni davek 20% in rustikalni davek 25% od dohodka zemljišč.²³ Pri tem pa je važno dejstvo, da so morali zemljiški gospodje plačevati eno petino ne le od zemljišč, ki so jih sami obdelovali, ampak tudi od dohodkov, ki so jih imeli od zemljišč svojih kmetskih podložnikov. — Ko so Francozi organizirali pobiranje svojega zemljiškega davka, so se postavili na stališče, da je le kmet lastnik in da ima le on dolžnost plačevati davek od svojega zemljišča; zemljiški gospod je bil oproščen vsakega davka od svojih do-

¹⁹ B. Vošnjak, o. c., str. 187 in sl. Za avstrijski sistem so instruktivna navodila pri A. Gürtlerju, o. c., str. 64 in sl.

²⁰ M. Ivšić, *Les problèmes agraires en Yougoslavie*, Pariz, 1926, str. 273 in sl.

²¹ P. Pisani, o. c., *passim*.

²² Tel. off. 21. nov. 1810, št. 15; 5. junija 1811, št. 45; 10. junija 1812, št. 47; J. Mal, *Zgodovina slov. naroda*, str. 106, 108.

²³ B. Vošnjak, o. c., str. 198; poročilo hrvatskega intendanta v A. N., FIE 62, d. 4.

hodkov iz zemljiškega gospodstva, zato pa je moral podložniku odpustiti eno petino njegovih dajatev, torej isto vsoto, ki jo je bil prej dolžan plačevati državi. Ta določba pa ne velja samo za Kranjsko — čeprav jo je treba razlagati iz specialnih kranjskih razmer — ampak za vse kraje Ilirije, kjer je obstajalo zemljiško gospodstvo; uveljavljena je bila n. pr. tudi v civilni Hrvatski.²⁴ — Da je ta razlaga odprave ene petine dajatev pravilna, je razvidno iz avstrijskih virov.²⁵ Avstrijci so vso reformo sprejeli in jo pozneje celo posnemali na Štajerskem, kjer so oprostili zemljiške gospode vseh davkov od dohodkov od podložnikov, zato so pa bile podložnikom znižane njihove dajatve za eno šestino.²⁶ Vsa ta reforma je torej v zvezi s spremembo davčnega sistema.

Določbo, da so odpravljene brez odškodnine osebne obveznosti, medtem ko ostanejo vsa prava, ki izhajajo iz nekdanje podelitve zemlje, nespremenjena, so razumeli nekateri historiki v tem smislu, da je odpravljena tlaka, dočim ostanejo vse dajatve.²⁷ To mnenje je seveda napačno; tlaka je obstajala tudi v francoski dobi. Po mojem mnenju je treba razlagati »les servitudes purement personnelles« v smislu »pravic in dohodkov iz osebne in zavetniškega razmerja« zakonodaje o zemljiški odvezi iz l. 1848 in 1849. Sem spadajo: uporabljanje sirot za domača opravila; obvezni mezdni dnevi; »darila«; obrtne dajatve, ki nimajo nobene zveze z zemljiško posestjo; predvsem pa vse služnosti gostačev in kajžarjev brez polja, kakor tudi 13-dnevna tlaka kajžarjev s poljem; vse to velja tudi v primeru, da so bile te služnosti in dajatve spremenjene v denarne dajatve.²⁸ Kakor vidimo, to pojmovanje osebnih obveznosti, ki ga je zakonodaja o zemljiški odvezi le uporabila in ne šele ustvarila, že vsebuje tlako 12 dni, ki jo mora vršiti najemnik svojemu gospodu in ki o njej govori naredba od 4. junija 1812. Tudi to reformo so Avstrijci ohranili; gostaščina ostane odpravljena in razmerje med gospodi in podložniki se označa kot le še stvarno-pravno in ne več osebno-pravno.²⁹

Proglasitev vseh ostalih obveznosti do zemljiških gospodov za odkupljive pa ni prav nič novega. Francozi s tem le ponavljajo določbo patenta od 1. septembra 1798, ki natančno določa postopanje pri tem; odkupitev sama in višina odkupnine ostane prepuščena svobodni odločitvi obeh pogodbenikov.³⁰

²⁴ R. Lopašić, Karlovac, str. 81—82.

²⁵ J. Linden, o. c. I, str. 158—59. J. Hauer, Beiträge zur Geschichte der österreichischen Finanzen, Wien, 1848, str. 40. H. Hermann, o. c., III, 1, str. 279, 332 in sl. Prim. Lattermannov proglas pri J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, najnovejša doba, str. 199.

²⁶ J. Tschinkowitz, Darstellung des politischen Verhältnisses... Graz, 1823—39, str. 27 sl.

²⁷ Vošnjak, o. c., str. 210; J. Gruden, Ob stoletnici Napoleonove Ilirije, Čas, III (1909), str. 151 sl.; Fr. Orožen, Vojvodina Kranjska (Slov. zemlja IV), str. 165. Na obstoj tlake pod Francozi opozarja Mal, o. c., str. 108.

²⁸ »Hof- [Waisen] Dienste; Spinnschuldigkeiten gegen Lohn; Zwangslohntage; Ehrungen; Gewerbszinse, die nicht aus einem Verträge über die Theilung des Eigenthums herrührten und entweder auf dem Grunde ruhten oder den Charakter eines Äquivalents für eine von der gewesenen Obrigkeit übernommene Servitut trugen; Robot, Robotgelder, Spinnschuldigkeiten und sonstige Natural- und Arbeitsleistungen von Inleuten und unbefelderten [Catastral- und Rustikal-] Häuslern, wenn dieselben nicht Leistungen von einer entschädigungspflichtigen Stammstelle übernommen haben; 13 Frohntage der befelderten Catastralhäusler. Selbstverständlich fielen auch die Geldleistungen unentgeltlich weg, welche im Laufe der Zeit an die Stelle dieser Naturalprästationen getreten waren.« K. Grünberg, Die Grundentlastung v Geschichte der österreichischen Land- u. Forstwirtschaft und ihrer Industrien, I, str. 53.

²⁹ J. Mal, o. c., str. 200; Die Grundentlastung in Österreich, Wien, 1857, str. 5, 15, 18.

³⁰ K. Grünberg, o. c., str. 19—20.

Iz vsega tega je razvidno, da so Francozi odvzeli zemljiškim gospodom vse javne funkcije in odpravili vse osebne obveznosti podložnikov do njih. Vse razmerje ima le še privaten in zemljiški značaj, kar se pokaže posebno v tem, da preide kompetenca za vse spore od političnih uradov na sodišča. Zaradi spremembe davčnega sistema so Francozi znižali dajatve za eno petino. Preko teh določb pa niso šli. Napačna je trditev, da sta lov in ribištvo v Iliriji regala.³¹ Ti pravici ostaneta v Iliriji in vseskozi do 1848 — tu seveda ne mislim na ribištvo po morju — pertinenca zemljiškega gospodstva.³² — Vendar pa je treba upoštevati, da vse to stanje po mnenju francoskih administratorjev samih ni definitivno. Generalni justični komisar Coffinhal je izdelal l. 1812 predlog za cesarski dekret, ki naj bi dokončno rešil vsa sporna vprašanja; ta projekt pa ni bil nikoli podpisan in njegova vsebina nam — vsaj doslej — ni znana. Po nekem Bertrandovem poročilu proglašajo dajatve zemljiškim gospodom v primeru, da se spremeni lastnik zemljišča, za odkupljive in fiksira višino odkupnine; popust za eno petino velja le za dajatve in ne tudi za služnosti; v celoti zavzema precej konservativno stališče, česar mnogi francoski administratorji niso odobraval. Vendar pa moremo sklepati iz poročil intendantov za l. 1812, katere težkoče so hoteli Francozi predvsem odpraviti.³³

Intendant civilne Hrvatske, ki ima pod svojo upravo tudi nekaj krajev, ki so bili prej del Kranjske, poudarja blagodejni vpliv, ki so ga imele v teh krajih reforme Marije Terezije in Jožefa II. Kmetje so postali pravi lastniki svoje zemlje, kar jih je vzpodbudilo k večji podjetnosti. Vse to odlikuje kranjske kmete pred hrvatskimi, ki ječe pod težkimi bremenmi nemiljenega fevdalnega sistema in so zato popolnoma zaostali. Tu je položaj tak, da niti ni mogoče določiti, ali je lastnik zemlje kmet ali njegov gospod in od koga je treba terjati davke in pristojbine, ki jih je treba plačevati, kadar se spremeni lastnik zemljišča. Treba je urediti to vprašanje in zagotoviti kmetu lastnino njegove zemlje. — Intendanti prej avstrijskih delov Ilirije niso imeli te skrbi, zato so jih pa zanimala druga vprašanja. Francozi so uvedli nove davke na vsako spremembo lastnine zemljišč (zaradi smrti, prodaje itd.); ker pa je bil kmet dolžen v tem primeru plačevati pristojbine tudi svojemu zemljiškemu gospodu, je nastalo veliko nezadovoljstvo. Francoski administratorji izražajo željo, naj bi se odpravile pristojbine zemljiškim gospodom. Ker so pa obveznosti podložnikov do gospodov sploh škodovale pobiranju državnega zemljiškega davka, se pojavlja tendenca, naj se te obveznosti znižajo ali celo odpravijo. Tudi lovska pravica zemljiških gospodov moti Francoze. — Najbolj enostaven je problem seveda v Vojni Krajini in v onih delih Ilirije, kjer vlada kolonat.

Mnenje francoskih administratorjev v tem vprašanju se je v teku časa precej spremenilo. V začetku zastopajo dokaj konservativne tendence. Pozneje pa uvidijo, da plemstva kljub temu ne bodo pridobili, medtem ko postane vznemirjenje in gibanje med kmeti, ki ga netijo tudi nekateri pristaši Francozov, v letih 1812 in 1813 vedno jačje; zato pride Chabrol in — če smemo verjeti Nodieru — tudi Fouché do prepričanja, da je treba storiti več. Pred odhodom Francozov se omenja v uradnih aktih možnost, da se gospodstvo sploh odpravi; del javnega mnenja je prepričan, da je to stvar bližnje bodočnosti. Upoštevati je treba seveda težkoče, ki bi jih v tem primeru pri tedanjih razmerah povzročalo plačevanje odškodnine

³¹ M. Pivec-Stelè, o. c., str. 243.

³² B. Vošnjak, o. c., str. 212. K. Grünberg, o. c., str. 52—53.

³³ Vsa poročila intendantov v A. N., F1E 62, d. 4; vsebina pri M. Pivec-Stelè, o. c. str. 283—99. Bertrandovo poročilo v A. E., Corr. pol., Autriche 55, f. 275—76.

zemljiškim gospodom; odprava gospodstva brez odškodnine bi pa ne ustrezala duhu prvega cesarstva.

Tudi v mestih so izvedli Francozi zelo važno reformo s tem, da so odpravili cehe obrtnikov in trgovcev, dovolili svobodno naselitev in gospodarsko pridobivanje tujcem in Židom ter sploh uvedli *g o s p o d a r s k o s v o b o d o*. V zvezi s tem so Francozi ustanovili pri nas prve trgovske zbornice. Ker doslej še ni raziskano stanje, ki je vladalo pred prihodom Francozov, je težko oceniti pomen te reforme. Iz nezadovoljstva in pritožb hrvatskih, kranjskih in koroških obrtnikov in sploh meščanov je pa mogoče sklepati, da so bili cehovski in meščanski privilegiji dotlej še v veljavi in da posebno numerus clausus še ni bil odpravljen.³⁴ Na Koroškem so obstojale še tako zvane realne obrti, t. j. obrtnik je smel svojo obrtno pravico prodati, dedovati itd. Avstrija je poskušala večkrat odkupiti realne obrti; ko so torej z uvedbo obrtne svobode obrtne pravice izgubile vsako vrednost, so obrtniki zahtevali, da jim jih država odkupi, kar pa je generalni intendant Chabrol odklonil.³⁵ Avstrija je pozneje, kolikor moremo domnevati, vzpostavila stanje pred prihodom Francozov.

S tem pa še niso našteje vse reforme, ki so jih izvedli Francozi v duhu idej revolucije. Znano je, da so uvedli deljivost kmetijskih posestev in da se je ta reforma ohranila tudi v kesnejši dobi. Pravtako so znane francoske cerkvene reforme. Na drugi strani so pa Francozi sklepali tudi kompromise: odpravili niso zemljiškega gospodstva, ohranili so Vojno Krajino, uporabljali so za ceste javno tlako, v Dalmaciji so popustili celo v vprašanju uvedbe francoskih davkov. Toda vsaj v prvih treh primerih moremo ugotoviti, da je to popuščanje vzbudilo pomisleke in diskusije celo med francoskimi administratorji samimi. — Kar se tiče notranjih carin, mitnin in mostnin, ki so tako karakteristične za državo starega reda v nasprotju z moderno državo, se zdi, da so jih Francozi deloma odpravili, vendar pa ne vseh; vsekakor pa je v tem oziru storila mnogo že avstrijska država 18. veka.³⁶ — Med francoske reforme spada po navedbah dr. M. Pivec-Steletove tudi fiksiranje tržnih cen življenjskih potrebščin.³⁷ Pri tem vprašanju je pa treba upoštevati, da so bile te cene v naših mestih v prejšnjih stoletjih vedno določene po oblasteh. Šele pod vplivom fiziokratizma se pojavi tendenca, da naj se prepusti njihovo določitev svobodnemu izravnavanju ponudbe in povpraševanja; v Ljubljani se začne uvajati ta princip v dobi Jožefa II.³⁸ Francozi so bili v splošnem brez dvoma bolj naklonjeni temu načelu kakor pa nasprotnemu principu, ki izhaja iz ideologije mestnega in merkantilističnega gospodarstva. Zato bi bilo treba dognati, če niso bile te cene oblastveno določene tudi v predfrancoski dobi (poskusi dobe Jožefa II. so bili morda pozneje opuščeni ali so pa ostali fragmentarni); v nasprotnem primeru pa je treba po mojem mnenju fiksiranje cen razlagati s trenutnim gospodarskim položajem, kakor so ga povzročile neurejene denarne razmere, in ima le provizoren značaj.

Če pregledamo še enkrat francoske reforme, vidimo, da bi bilo vsaj za tisti del Ilirije, ki je bil prej pod avstrijsko upravo, napačno trditi, da

³⁴ J. Mal, o. c., str. 115; M. Pivec-Stelè, o. c., str. 126—28, 308; R. Lopašić, o. c., str. 84.

³⁵ Koroški intendant v A. N., FlE 62, d. 4. Za realne obrti pod Avstrijo: K. Příbram, Geschichte der österr. Gewerbepolitik von 1740 bis 1860, I, Leipzig, 1907, str. 291 in sl., 428 in sl.

³⁶ M. Pivec-Stelè, o. c., str. 29, 32, 130, 305. A. Beer, Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia. Mitt. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung, XIV (1893), str. 237—326.

³⁷ M. Pivec-Stelè, o. c., str. 128 sl.

³⁸ K. Příbram, o. c., str. 465, 467.

pomeni francoska doba začetek uvajanja modernih institucij; to prednost je treba priznati že dobi Marije Terezije in Jožefa II. Pravtako ni mogoče smatrati Ilirije za povsem moderno državo; tu moti predvsem dejstvo, da zemljiško gospodstvo ni bilo odpravljenno. Vendar pa pomenijo francoske reforme zelo velik napredek v tej smeri. Za njimi nastopa reakcija in šele po l. 1848 je dosežena ista stopnja kakor v Napoleonovi Iliriji. Reforme Bachovega absolutizma kažejo mnogo sličnosti s francoskimi. — Sicer pa tega Francozom nikdo ne odreka. Glavni argument je drugačen: Francozi so uvajali svoje reforme prezgodaj, Ilirija še ni bila zrela zanje. Ali je to naziranje upravičeno? Ni dvoma, da je bil francoski davčni sistem izredno težko breme in da so bili uradniki slabo in neredno plačevani. Toda tu je pripisovati glavno krivdo pač izdatkom za armado in pa začetnim napakam, ki so jih Francozi pozneje poskušali popraviti. Do bolj jasnih rezultatov bi privedlo pač primerjanje davčnih podatkov, ki se vedno navajajo za Ilirijo, s starejšimi avstrijskimi davki. Tudi poddržavljenje vseh javnih funkcij je bilo po mnenju mnogih prezgodnje. Tu je treba upoštevati dejstvo, da je Francozom pomagal oni del uradništva, ki je ostal v deželi še od avstrijske dobe; Francozi so namreč prepustili vse uradniške funkcije razen najvišjih domačinom. Na ogromne težkoče je naletelo poslovanje občin, na katere so prenesli Francozi večino funkcij gospodstev. Zaradi bojkota privilegiranih slojev, posebno na Hrvatskem, je bilo pač mnogokrat težko dobiti sposobnega maireja. Argument, da so bile nove institucije nekaj specifično francoskega in da niso bile primerne za Ilirijo, pride v poštev predvsem na Hrvatskem, kjer je bil problem postanka moderne uprave pozneje rešen na drugačen način. V mnogo manjši meri je pa ta argument pravilen za ostale dežele, kjer so francoske reforme deloma ostale oz. bile na novo uvedene po l. 1848. Na vsak način bi moral francoski režim trajati bolj dolgo, da bi bilo mogoče reči, če so bile težkoče le prehodnega značaja ali pa je bil ves sistem v osnovi zgrešen.

Zgodovinarji doslej niso sistematično primerjali francoskih institucij s starejšimi pod vidikom razlike med starim redom ter moderno državo in družbo. Zato tudi niso prišli do pravih rezultatov o javnem mnenju v Iliriji.³⁹ Brez dvoma je res, da so pri mnogih odločali gospodarski momenti, kakor kontinentalna blokada, težki davki, nova pot levantinske trgovine, in pa čisto osebni momenti. Velik del prebivalstva je seveda pasiven; neko vlogo igrajo tudi avstrijske tradicije in prirojena konservativnost. Toda poleg vseh teh faktorjev, ki jih je treba razlagati iz slučajnosti tedanje konstelacije in ki jim nikakor ne mislim odrekati važnosti, je obstojala vendar tudi v Iliriji še druga ločitev duhov, ki ima svoje razloge v strukturi tedanje dobe. Tu nikakor ne mislim na nacionalni moment, ki je igral tedaj v javnem mnenju le podrejeno vlogo. Dr. Fr. Kidrič je dokazal, da je bil med slovenskimi preporoditelji le en del orientiran frankofilsko, dočim so bili drugi avstrofilii; odločalo je pri tem razmerje do idej francoske revolucije.⁴⁰ Isto bi bilo brez dvoma mogoče dokazati tudi za Hrvate; med dalmatinskimi slavisti je cela vrsta frankofilov, medtem ko je v Zagrebu Vrhovac in njegov krog sovražen Francozom. Francoska doba ima sicer velik pomen v tem, da je odkrila politično stran nacionalnega vprašanja; toda to se je moglo zgoditi le pod vplivom idej revolucije in je bilo med sodobniki jasno le majhnemu številu frankofilskih nacionalistov. — Mnogo bolj je zanimalo sodobnike drugo vprašanje: reforme, ki so jih izvedli Francozi v smislu idej revolucije. Ob tem

³⁹ Gl. odstavek o javnem mnenju pri M. Pivec-Stelè, o. c., str. 316 in sl.

⁴⁰ Fr. Kidrič, Dobrovsky in slovenski preporod, Razprave, Hist. sekc., I (1930), str. 100 in sl., prip. 134, 220, 308, 320, 415.

vprašanju so se predvsem ločila naziranja deloma iz načelnih razlogov, deloma pa zaradi različnih interesov.

V Avstriji prične reakcija že od l. 1790 dalje. Doba reform Jožefa II. je končana in se umakne stagnaciji. Mnogi pristaši jožefinizma postanejo — kljub vsem razlikam med tem sistemom in idejami revolucije — sumljivi in policija začne stikati za »jakobinci« in prostozidarji. Zato je pa nadvse značilno dejstvo, da se je v francoski Iliriji prostozidarstvo tako razširilo.⁴¹ V ložah so se brez dvoma zbirali tisti izobraženci, ki so bili pristaši novih filozofskih in političnih idej. — V Dalmaciji se je še od krvavih nemirov l. 1797 ohranilo nasprotstvo med simpatizerji revolucije, ki začno v času Dandoline administracije izvajati svoje ideje, in med njihovimi nasprotniki, ki organizirajo tekom vojne l. 1809 upor proti Francozom pod vodstvom franjevca Andrije Dorotića, ki je povzročil že l. 1797 pobuno ljudstva proti »jakobincem«. Tudi v Dubrovniku simpatizira s Francozi stranka, ki obstoji iz »jakobincev« in Židov, dočim jim je plemstvo po veliki večini sovražno. V dalmatinskih mestih pride v poštev tudi antagonizem med meščani in mestnim plemstvom.⁴² — Na Hrvatskem simpatizira z Francozi le majhna skupina izobražencev, med njimi premožni veletrgovci, ki je nasprotna fevdalizmu in Verböczyjevemu zakoniku; zato jim je pa nasprotna »ogrska stranka«, ki ji pripada plemstvo, in masa meščanov, ki sovraži framazone zaradi odprave cehov.⁴³ Tudi za naše kraje smemo trditi, da so bili pristaši Francozov — in to brez ozira na narodnost — prostozidarji, tržaški Židje in sploh vsi oni, ki simpatizirajo z novimi idejami; to nam potrjujejo predvsem avstrijski viri.⁴⁴ Plemstvo, tržaški patriciji in večina duhovščine so bili v srcu brez dvoma avstrijsko orientirani. Ta orientacija se zrcali tudi v spisih konservativnih zgodovinarjev — sodobnikov, predvsem Rossettija in Hermanna. — Kar se tiče ljudskih mas, je težko izreči sodbo. Cerkvene reforme, težki davki, splošna uvedba konskripcije in odprava cehov v mestih niso pridobili Francozom mnogo simpatij. Namah pa bi si pridobili Francozi ljudstvo, če bi ostali verni tradicijam revolucije v tem, da bi postopali bolj radikalno v vprašanju zemljiškega gospodstva.

Značilna je slika gospodarskega življenja Ilirije, kakor nam ga kažejo podatki knjige dr. M. Pivec-Steletove. Iz njih razvidimo, da bi bilo napačno dodeliti gospodarstvo Ilirije eni od tradicionalnih stopenj one sheme gospodarskega razvoja, ki jo je postavil Friedrich List: lov in ribištvo — živinoreja — poljedelstvo — poljedelstvo in obrt — poljedelstvo, obrt in trgovina. Tej shemi pridružujejo nekateri kot zadnjo stopnjo še industrijo in sklepajo potem iz dejstva, da v prejšnjih časih ni bilo velike industrije in da je bila trgovina manj pomembna, da so imele tedaj naše dežele agrarni značaj. Temu nasprotujejo poročila francoskih virov, ki trdijo, da Ilirske dežele niso agrarne. Bavile so se seveda tudi s poljedelstvom in živinorejo, toda ta produkcija ni zadostovala potrebam — po

⁴¹ Fr. Kidrič, Francosko-ilirska loža prijateljev kralja rimskega in Napoleona v Ljubljani, Slovan, XII (1915); Idem, Framasonske lože hrvaških zemelj Napoleonove Ilirije v poročilih dunajskega policijskega arhiva, Rad, 206 (1915).

⁴² P. Pisani, o. c., passim. L. Vojnović, Pad Dubrovnika, I, str. 15—16, 218; II, str. 21—23, 33—35, 111—16, 143, 415—18.

⁴³ R. Lopašić, o. c., str. 70, 84, 87 sl. F. Kidrič, Framasonske lože, str. 41—42. I. Tkalac, Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj, Beograd, 1925, str. 26 in sl.

⁴⁴ Poleg citiranih razprav dr. Fr. Kidriča še I. Prijatelj, Duševni profili naših preporoditeljev, Ljubljanski Zvon, XLI (1921), str. 265, 276 sl.; J. Mal, o. c., str. 206—208; F. Zwitter, Nov seznam frankofilov v Napoleonovi Iliriji, Glasnik muz. dr. za Sl., XII (1931), str. 48—50.

enem od poročil je bila komaj za šest mesecev — in deficit je bilo treba kriti iz dobička drugih panog gospodarstva. Sem spadajo rudniki, les, manufakture, predvsem pa pomorska trgovina. Seveda je v tem oziru med posameznimi provincami velika razlika. Najbolj ugoden je položaj pač na Koroškem, Gorenjskem, Dolenjskem in v severnem delu Hrvatske. Toda tudi tu glavni vir blagostanja — smisel je pač: ona panoga gospodarstva, ki prinaša denar v deželo — ni poljedelstvo, ampak železo in platno. Po nekem poročilu iz l. 1811 mora celo Kranjska uvažati žito in živino.⁴⁵ Obmorski in kraški deli Ilirije pa žive nekoliko od vina, olja, južnega sadja, svile, ribištva, največ pa od tranzita in od vmesne trgovine po suhem in po morju.⁴⁶

Razmerje med Francijo in Ilirijo je bilo, kolikor je mogoče posneti iz fragmentarnih podatkov, zgrajeno na bazi hegemonije Francije. Ilirija je morala dobavljati Franciji (in deloma Italiji) surovine ter tvoriti obenem tržišče za njene produkte; bombaž pride zanjo v poštev le za tranzit, ne sme ga pa sama predelavati.⁴⁷ To mnenje potrjuje tudi analogija položaja Italije in predvsem analogija s položajem Ilircev v vojaškem in kulturnem oziru.⁴⁸

Centralno mesto je odredila dr. Pivec-Stelè, kakor že omenjeno, problemoma kontinentalne blokade na eni in levantinske trgovine na drugi strani. Prva je vplivala na gospodarsko stanje Ilirije neugodno, druga ugodno. Po vestnem proučevanju virov sklepa avtorica, da prevladuje v celoti negativna stran. Ta rezultat se mi zdi točen; vendar pa naj dodam tu nekaj pripomb.

Vsa levantinska trgovina se je vršila le po cesti med Trstom in Kostajnico; zato je razumljivo, da je našel pri njej svoj zaslužek le majhen del prebivalstva Ilirije. Na macedonskem bombažu pa je bila interesirana poleg Francije tudi Švica, ki ga je dobivala svojčas po cesti iz Trsta preko Beljaka, medtem ko se je po l. 1809 vršil transport preko Avstrije, Saleburške in Tirolske. Francozi pa so zasnovali proti koncu svoje vlade načrt, da odcepijo od svoje glavne smeri v Ljubljani novo pot preko Beljaka in Lienza, da bi s tem Ilirija znova participirala na transportu bombaža v Švico. — Prav tako je predlagal hrvatski intendant, da naj bi šla bombažna cesta tudi preko Karlovca in Reke na Trst; s tem je hotel zasigurati prebivalstvu svoje province nov vir dohodkov. — Tudi slavna *route Napoléon* od Ljubljane do Dubrovnika oziroma Budve, ki je Francozi niso popolnoma dovršili, ni imela samo strateških ciljev, ampak tudi namen, da odpre bombažu novo pot preko vse Dalmacije in s tem tudi prebivalstvu Dalmacije nov vir za zaslužek.⁴⁹ Treba je torej upoštevati ne samo to, kar so Francozi dovršili, ampak tudi vse ono, kar so hoteli in česar zaradi prekratke dobe vladanja niso mogli dovršiti.

Angleška blokada je imela, kakor kaže knjiga, globok vpliv na gospodarsko življenje Ilirije. Vendar pa se mi zdi, da bi bilo treba bolj poudariti tudi druge ovire. Velike važnosti je bila nova meja z Avstrijo, s katero ves

⁴⁵ M. Pivec-Stelè, o. c., str. 274 sl. Idem, Opis Kranjske iz l. 1811, Čas, XX (1925/26), str. 261—62. Marmontovo poročilo od 6. dec. 1810 v A. N., FlE 61, d. 2.

⁴⁶ M. Pivec-Stelè, Spomenica o gospodarskem položaju ilirske Dalmacije, Vjesnik kr. drž. arkiva, Zagreb, 1926, str. 171—77.

⁴⁷ Idem, La vie économique..., str. 117—18, 120 in sl., 163.

⁴⁸ Gl. značilne izjave Napoleona o Hrvatih, ibidem str. 332; načrte glede ljubljanske knjižnice J. Tavzes, Slovenski preporod pod Francozi, Ljubljana, 1929, str. 33. Za Italijo je obdelal to vprašanje E. Tarlé, Le blocus continental et le royaume d'Italie, Pariz, 1928.

⁴⁹ Poročila intendantov v A. N., FlE 62, d. 4; cf. M. Pivec-Stelè, o. c., str. 288, 292, 294, 296.

čas ni prišlo do sklepa trgovinske pogodbe.⁵⁰ Tudi pri krizi rudnikov pridejo v poštev poleg blokade še druga dejstva: Avstrija je prepovedala uvažanje surovega železa iz Dolnje Koroške v beljaško okrožje, kjer so ga prej predelovali; izgubljen je bil avstrijski trg; Italija je postavila visoke carine na produkte ilirskih rudnikov.⁵¹ Poleg tega pa pridejo v poštev posledice raznih francoskih upravnih reform, denarne krize itd.

Po vsem tem nastane vprašanje, v koliko je Ilirija trpela zaradi dejstva, da ji je bilo zaprto morje in da je izgubila svoje avstrijsko zaledje. Iz knjige bi bilo prav za prav mogoče sklepati le, da so bili prizadeti plovba po morju, industrija, rudniki ter trgovina v obmorskih in deloma tudi v drugih mestih. V resnici pa je bila gospodarska kriza Ilirije še mnogo globlja.

Pri Iliriji je mogoče razlikovati geografsko tri dele: primorski predel z mediteransko klimo, ravninski in alpski predel Koroške, Gorenjske, dela Dolenjske in Hrvatske severno od Kolpe in — v sredi med obema — Kras, ki sega od Soče do Budve. Prebivalci prvega dela so bili prizadeti, v kolikor so se bavili s poljedelstvom, predvsem s tem, da je bila njihovem olju zaprta pot po morju; to velja posebno za Dalmacijo in Dubrovnik.⁵² V alpskih in ravninskih krajih sta živinoreja in poljedelstvo najbolj razvita; tu so se posledice blokade pač najmanj poznale. O K r a s u pa imamo za Hrvatsko značilno poročilo intendanta de Contadesa za l. 1812, ki pravi, da je zemlja gorata ter neplodna in zato transport blaga edini dohodek prebivalcev.⁵³ To pa ne velja samo za hrvaški Kras. Neko poročilo o Kranjski iz l. 1811 trdi, da živijo prebivalci subdelegacije Postojna — razen nekaterih lesnih delavcev — le od prevoza blaga; odtod izvira beda, ki vlada navadno v tej subdelegaciji.⁵⁴ Iz tega vidimo, da si skušajo Kraševci, ki jih njihova nerodovitna zemlja ne more preživljati, še v začetku 19. stoletja pomagati s transportom blaga in z vmesno trgovino; pri tem jim pomaga ugodna lega Krasa, ki ga presekajo vse poti, ki vodijo k morju in od morja. Pri tem slede tradiciji, ki sega nazaj v čase oživljenja levantinske trgovine v srednjem veku; viri o sporih zaradi trgovine kmetov so že od srednjega veka dalje polni pritožb meščanov proti trgovini Kraševcev.⁵⁵

V zvezi s tem je vprašanje s o l i v Iliriji. Pridobivanje soli je bilo v prejšnjih časih mnogo težavnejše kakor danes in zaradi soli je bilo prelite tekom zgodovine mnogo krvi. Za naše kraje je imela sol pa še poseben pomen. Kakor posnemamo iz knjige, so Kraševci nakupovali v obmorskih krajih sol, ki je prišla v glavnem iz tujine, in jo nato prodajali v notranjih pokrajinah; v zameno so na Ogrskem in v Slavoniji nakupovali živino in žito, v Bosni pa razne produkte živinoreje, in jih prodajali v obmorskih mestih. V francoski dobi se je sol podražila oziroma je sploh ni bilo mogoče dobiti — tu pač ni misliti toliko na sol za konsum, ampak bolj na trgovino z njo — in ko pride zraven še konkurenca Angležev, zastane vsa trgovina.⁵⁶ To ne velja samo za severni Kras, ampak prav posebno še za Dalmacijo. Francozi si prizadevajo, da bi rešili ta problem, odvarjajo nove soline in kupujejo sol celo od Angležev (afera Adamić). Vendar pa ostane dejstvo, da je zaradi zastoja trgovine s soljo in sploh zaradi oslabitve transverzalnih poti zašel v bedo ves Kras. Kakor izgleda, nam je mogoče kon-

⁵⁰ Trgovinska pogodba, ki je omenjena, ibidem, str. 140, ni bila ratificirana (Chronologisches Verzeichnis der österr. Staatsverträge, II, Dunaj, 1909 [Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 8], str. 80, št. 1535).

⁵¹ M. Pivec-Stelè, o. c., str. 57, 64, 282, 297.

⁵² Ibidem, str. 221, 291.

⁵³ Ibidem, str. 294 sl. po A. N., FIE 62, d. 4; prim. Pivec-Stelè, o. c., str. 74.

⁵⁴ M. Pivec-Stelè, Opis Kranjske iz l. 1811, Čas, XX (1925/26), str. 262.

⁵⁵ F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana, 1929, str. 50 in sl.

⁵⁶ M. Pivec-Stelè, La vie économique..., str. 102—3, 226—30, 232 in sl., 281, 282, 289—90.

statirati za vse kraške dežele kljub vsem razlikam v historičnem razvoju eno skupno črto: isti geografski faktorji so privedli Kraševce v dobi med oživitvijo trgovine v srednjem veku in med otvoritvijo železnic v 19. stoletju povsod do tega, da so našli glavni vir zaslužka v transportiranju in v vmesni trgovini. Zato je imel tudi zastoj, ki je nastopil v francoski dobi, povsod podobne posledice. Vsa ta stran problema Krasa seveda doslej ni raziskana; vidi pa se, da bi bilo treba gospodarsko življenje Ilirije obdelati tudi iz geografske strani.

Vse to pa ne zmanjša važnosti knjige dr. M. Pivec-Steletove. Francoska doba spada zdaj med najbolj raziskane v naši gospodarski zgodovini.⁵⁷ Toda tudi za gospodarsko zgodovino velja trditev, ki sem jo postavil za zgodovino ustave in uprave: nemogoče je obdelati periodo štirih let brez ozira na prejšnji in kesnejši razvoj. Celo pri vprašanju kontinentalne blokade, ki je vendar nekaj specifičnega za Napoleonovo dobo, zadenemo na druge probleme, ki še niso raziskani. V teku francoske dobe pa se pojavi tudi cela vrsta vprašanj, ki imajo svojo analogijo v poznejšem razvoju. Med taka vprašanja spadajo ne le reforme v smislu moderne državne uprave, kjer so Avstrijci posnemali Francoze, ampak tudi mnogo gospodarskih vprašanj. V francoski dobi so bili prvič odpravljeni cehovski in sploh meščanski privilegiji; to je imelo podobne posledice kakor kesnejša odprava cehov. Med vzroki krize rudnikov se navaja tudi, da rudniki niso več oproščeni od kontribucije in konskripcije ter da ne dobivajo več brezplačno lesa iz državnih gozdov.⁵⁸ Od teh treh reform pa ustrezata vsaj prvi dve splošnim razvojnim tendencam moderne države; iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je bil v državi, ki je bila zgrajena na privilegijih, položaj naših rudnikov ugodnejši kakor pa v moderni državi. Tudi za transportiranje in trgovino naših Kraševcev je sledila francoski krizi druga, pomembnejša, ko so se začele graditi železnice.

Francoska doba je bila doslej pri nas mnogo, skoraj preveč raziskovana. V tej razpravi sem poskušal dokazati, da zadenemo pri tem na mnoga važna vprašanja, ki jih ni mogoče rešiti v okviru zgodovine onih štirih let. Naši zgodovinarji bi morali posvetiti svojo pažnjo predvsem tem problemom; na ta način bo mogoče osvetliti pod novim aspektom tudi še marsikatero stran iz zgodovine Napoleonove dobe.

Résumé.

Les problèmes sociaux et économiques des Provinces Illyriennes.

Les institutions politiques et la vie économique de l'Illyrie française ont été traitées jusqu'ici dans deux ouvrages d'ensemble: »La constitution et l'administration des Provinces Illyriennes« de M. B. Vošnjak (Ljubljana, 1910; en slovène) et »La vie économique des Provinces Illyriennes« de Mme M. Pivec-Stelè (Paris, 1930). Le point de vue de M. Vošnjak est celui d'un juriste préoccupé surtout d'établir un système; le livre de Mme Pivec-Stelè, au contraire, se distingue surtout par des résultats très précieux pour la question du blocus continental et du commerce du Levant et par une documentation très étendue, mais qui n'est pas toujours systématiquement interprétée et coordonnée.

⁵⁷ Med manjšimi napakami je omeniti: na str. 9 ni upoštevano, da je večina Nemcev v Iliriji vendar katoliška in ne protestantska in v številu pravoslavnih Grki pač ne pridejo v poštev (razen Trsta); Reka je bila do 1776 avstrijska in ne hrvatska (str. 311); seznam kart na str. XXXVII—XXXVIII ne navaja njihovega merila; na str. XLV je izpuščeno za »Inventaire sommaire des Archives historiques«: »de la Guerre«.

⁵⁸ M. Pivec-Stelè, o. c., str. 48, 51, 52, 64.

Il y a encore un autre reproche à faire: dans les deux ouvrages on ne se rend pas le compte assez exactement de la situation pendant l'époque antérieure à l'occupation française; d'ailleurs, cette époque a été très peu étudiée et, par conséquent, ce reproche ne doit pas être mis seulement à la charge de deux auteurs. Une étude comparative de l'époque autrichienne et de l'époque française est, cependant, indispensable surtout pour apprécier les grands mérites des Français pour la liquidation de l'ancien régime dans nos pays, ce qui leur a valu les sympathies de tous les partisans des idées nouvelles et la haine des conservateurs. De même, les jugements sur les conséquences économiques de la création de l'Illyrie ne peuvent être qu'approximatifs, parce que nous ne connaissons que très peu les divers aspects de la vie économique de nos pays pendant toute l'époque qui précède et qui suit la domination française.

ad
a
ar
ix
se
es
a
es
de
ne
ys

